

Nailə ƏSKƏR

Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru,
dosent

"Koroğlu" dastanı türk xalqlarının epik yaradıcılığında geniş yayılmış dastanlardan biridir. Bu gün "Koroğlu" dastanı türk, qazax, qırğız, özbək, türkmen, tatar, başqır, qaçaqaz, Azərbaycan, qaraqalpaq, uyğur və s. xalqlar arasında öz heyatını davam etdirir. Koroğlusunas alimlərdən B.Qamyevə və P.N.Boratava görə "Koroğlu" dastanı türkmen mənşəlidir. Bir çox sovet və Azərbaycan alimlərinin ortağ fikrinə görə isə dastan Cənubi Qafqazda və Azərbaycanda ortaya çıxmış, oradan Anadoluya və yaxın bölgələrə yayılmışdır. Bu dastanın Mərkəzi Asiyada yayılmış variantları içərisində türkmen xalqının "Koroğlu" dastanı xüsusi yer tutur. Dastanın həcmi böyükdür və qollarının sayı etibarilə zəngindir. Azərbaycan və türkmen variantlarında "Koroğlu" dastanının tipoloji xüsusiyyətləri kifayət qədər fərqlilik göstərir. Bu sahədəki araşdırmalar ortağ və fərqli tərəflərini üzə çıxarmaqla dastanın variantlarını daha dərindən anlamağa xidmət edir. Bu araşdırmalar həm epik yaradıcılığın etnik təfəkkür və mədəniyyətlə əlaqəsinin, həm də qaradaş xalqlar arasında epik yaradıcılıq mübadiləsinin öyrənilməsinə yardım edir.

Türk dastançılıq gələcəyimiz ölməz söz abidəsi olan "Koroğlu" dastanının Qafqaz versiyaları öz daxilində bir neçə variantla bölünür. "Koroğlu" dastanının bəzi qol və məsləslərinə XVII-XVIII əsrlərə aid edilən cümlələrdə, əlyazmalarda, rast gəlinir. İlk dəfə 1830-cu ildə "Tiflissjə vedomosti" dərgisində dastandan kiçik bir hissə çap olunmuşdur. Koroğlu dastanının Azərbaycan versiyalarını əsasən iki əsas variant və bu variantlara bağlı bölgəsal fərqlilik göstərən qollar olaraq ələ almaq mümkündür. Parisin Milli Kitabxanasında və G.Kekelidze adına Tibilisi Əlyazmalar İnstitutunda qorunan variantlar Koroğlunun ən qədim əlyazmaları hesab olunur. Bunlar, eyni zamanda, dastanın dəyişməz, abidələşmiş forması, söz abidəsidir.

Təbrizli tacir İlyas Muşeqin 1721-ci ilə Azərbaycan dilində, lakin erməni əlifbasında tərtib etdiyi cümgdə topladığı şeirlər "Koroğlu" dastanına aid olan qoşma və gərayıldardan ibarətdir. 13 şeirdən ibarət olan və "Nəğmələr kitabı" adlanan cümg Təbriz aşığılarından toplanmışdır. Bu cümg "Koroğlu"ya məxsus ilk böyük həcmli yazılı mənbədir.

Həmçinin Əhəli şair Əndalib Qaracadağının 1804-cü ilə aid "Şeirlər məcmuəsi" adlı əlyazmasında da "Koroğlu" dastanından şeirlərin yer aldığı bilirik. Hal-hazırda "Şeirlər məcmuəsi" əlyazmasının orijinal Rusiyda, Sankt-Peterburq şəhərinin Asiya Muzeyinin arxivində saxlanılır. Bu əlyazmadakı Koroğluya məxsus hissəsindəki şeirlər dastanın 1956-cı il nəşrinə əlavə olaraq verilmişdir.

XIX əsrin ortalarına aid edilən, Təbrizdə yazıya alınmış 28 məclisi bir "Koroğlu" nüsxəsi də Gürcüstanda Q.Kekelidze adına Əlyazmalar İnstitutunun fondunda aşkar edilmişdir. Həmin nüsxə L.Q.Claidze, X.Koroğlu, D.Əliyeva, H.İsmayilov, E.Tofiqqızı, F.Bayat kimi alimlər tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Alimlərin ortağ fikrinə görə, dil və üslub baxımından əlyazma eposun Azərbaycan versiyasına aiddir. Bu əlyazma "Koroğlu" dastanının ən orijinal variantı hesab olunur.

"Koroğlu" dastanının Paris nüsxəsinin söyləyicisi Aşiq Sadiq adı ilə ün qazanmış Sadiq bəy olmuşdur. Dastanı Mirzə Əbdülvahab qələmə almış, Mirzə İsgəndərin nöker və qulluqçuları - Mirzə Mehdi Gilani, Həzrətqulu bəy

və Yaqub bəy isə bu işə şahidlik etmişlər. Qələmə alınma tarixi: çərşənbə günü, rəbiüləvvəl ayının 15-i, hicri-qəməri 1250-ci il. Əlyazmanın müəllifindən soruşaraq verən son qeyd isə belədir: "Bu nüsxəni əvvəldən axıra qədər Mahmud xan Dünbülü Dircuy toplamışdır. Mətn düzgündür, lakin türki rəsmül-xəttində bir neçə səhv gedibdir. Ulu Mirzə İsgəndər bunu qeyd etsə də, o, 'an düzəltməyə fərsət olmadı'".

"Koroğlu" dastanının Paris nüsxəsinə tədqiq etmiş E.Abbasov yazır: "Koroğlu" eposunun Paris əlyazma nüsxəsi elmi ədəbiyyatda bir çox adlarda məlumdur. Görkəmli koroğlusunaslardan P.N.Boratav ondan "Paris rəvayəti", B.Qamyev "Cənubi Azərbaycan versiyası", M.H.Təhmasib, F.Fərhadov, A.Nəbiyev "Xodzko variantı" və "Xodzko nəşri", X.Koroğlu "Xodzko nəşri" və ya "Xodzko versiyası" kimi bəhs etmişlər. Paris nüsxəsi ifadəsi eposun bu variantının 1997-ci ildə Bakı çapını hazırlamış İ.Abbaslı tərəfindən Azərbaycan elmi ədəbiyyatına gətirilmişdir. Bu ifadə digər sadalananlardan daha dəqiq və elmi olduğu üçün son dövr Azərbaycan folklorşünaslığında daha aktiv işlədilməyə başlamışdır.

(1856), Amerika Birləşmiş Ştatlarında (1971, Nyu York) çap olunub. Həmin variantın müəyyən qolları polyak

(1849, Varşava) və gürcü dillərində də (1887, 1908, Tiflis) işıq üzü görüb. Bu əsər Bakıda 1997-ci ildə kirill, 2005-ci ildə latın qrafikalı əlifba ilə nəşr olunmuşdur.

bağlı olaraq bu epik əsərin girişi ilk qoldan başlayır.

Azərbaycan qaynaqlarında da "Koroğlu" dastanı haqqında qısa məlumatlara və tənqidi qeydlərə rast gəlinir. M.Təhmasib, P.Əfəndiyev, A.Nəbiyev, F.Fərhadov, Y.İsmayilova və s. koroğlusunas alimlər "Koroğlu" dastanının tarixi kökləri, yayılma arealı haqqında ya-

lir. Lakin bu məlumatlar çox öləri olub ciddi informasiya daşımır.

1917-ci ildə ilk dəfə Daşkənddə və Kazanda türkmen "Koroğlu" dastanının bəzi qolları çap olunmuşdur. Nisbətən təkmilləşmiş mətn 1941-ci ildə çap olundu. Məşhur folklor toplayıcısı Ata Çepov tərəfindən toplanmış mətni Aşiq Pelvan (Pelvan baxşı) söyləmişdir. 13

Ortaq Dəyərümüz - "Koroğlu" Azərbaycan və Türkmən variantlarında

Paris nüsxəsi 13 məclisə bölünüb, məclislər bir-birindən xətt çəkilməklə ayrılıb, xüsusi adlar daşımaları da əksər halda əvvəldə neqənci məclis olduğu göstərilir. Mətnin yurd (nəsr) hissəsi farsca, şeirləri Azərbaycan türkcəsinə aiddir."

Londona ingilis dilində nəşr olunan nəşr 1834-cü ildə Təbrizdə yazıya alınmış Paris (Təbriz) nüsxəsinin tərcüməsi idi. Bundan sonra dastan fransız, alman, polyak və rus dillərində çap olundu. Paris nüsxəsi 1834-cü ildə Təbrizdə Niganstanlı Aşiq Sadiqdan yazıya alınmış, sonra A.Xodzko tərəfindən İngiltərəyə aparılaraq 1842-ci ildə Londona ingilis dilində çapdan çıxmışdır. Ardından həmin variant Fransada (üç nəşr - 1843, 1846, 1852-ci illərdə), Almaniya (1843), Rusiyada

zəkən dastanın türkmen versiyaları haqqında da öz fikir və mülahizələrinə yer vermişlər. Professor A.Nəbiyevin fikincə dastan Zaqafqaziya məkanında yaranmış, şaxələnməmiş və buradan da Türküstan coğrafiyasına keçmişdir: "Qafqaz-Anadolu versiyasının "Koroğlu" süjetinin türkmen hafizələrinə, oradan da bütün Türküstanə yayılmasında mühüm rolu olmuşdur. Türkmən hafizələrinə "Koroğlu" improvizasi bütövlükdə Azərbaycandan keçmişdir. Təbriz koroğluxanlarının repertuarını bəzəyən eposu türkmen baxşılını Türküstanda yaymış, çox keçmədən burada versiya öz yeni improvizə heyatını yaşamışdır. Baxşılar ənənəvi süjetdəki "kor edilmiş kişinin oğlunun göstərdiyi qəhrəmanlığı" gorda dünyaya gələnin qəhrəmanlıq sücaəti ilə əvəz etmişlər".

Bu gün türkmen xalqı Koroğlunu öz əcdadı kimi qəbul edir və dastana böyük ehtiramla yanaşır. Bunun bariz nümunələrindən birini də Türkmənistanın ilk Prezidenti Saparmirət Türkmenbaşının "Ruhname" adlı kitabında görürük. Türkmenbaşı öz əsərində türkmen tarixindən bəhs edərkən bunu "Oğuzxan, Qorqud Ata, Koroğlu, Mah-tumqulu və Türkmenbaşı" olmaqla beş dövrə bölür. "Ruhname"də "Koroğlu əyyamı" kimi bəhs edilən türkmen tarixinin üçüncü dövrü X-XVI əsrlər arasını əhatə edir. Bu zaman dilimi əsərdə türkmen xalqının parlaq dövrü olaraq xüsusi olaraq qeyd edilir.

Türkmənistanın müxtəlif bölgələrindən baxşılardan Koroğlunun şəcərəsi ilə bağlı məlumatlar əldə edilmişdir. Daşhəvuz vilayətinin Kalinin kəndindən Qurbanqılıç Çaxanoğlu bunu Dağ-xan bəy, İnar bəy, Arslan bəy, Əzbər bəy,

Zaman bəy, Ağa bəy, Qaba bəy, Aman bəy, Cığalı bəy, Adı bəy, Rövşən-Göroğlu kimi sıralamışdır.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq "Koroğlu" dastanı və dastan haqqında olan bilgiler alimlərin, bölgəyə gələn və yaxud müəyyən səbəblərdən burada yaşayan səyyahların diqqətini çəlb etmiş və dastanın bəzi hissələri nəşr edilmişdir. Əslində, dastan haqqındakı məlumatlar daha qədimlərə gedir. XVII-XVIII əsrlərdə yaşayan türkmen şairlərinin əsərlərində dastanın adı çəkilir və haqqında məlumatlara yer veri-

qoldan ibarət olan kitabı Ata Qovşudov nəşrə hazırlamışdır. Bundan sonra dastandan 1958-ci ildə 14 qol, 1980-ci ildə 15 qol, 1990-cı ildə 20 qol toplanaraq nəşr edilmişdir. Ən mükəmməl nəşr isə 1983-cü ildə akademik B.Qamyevin toplayıb çap etdiyi variant hesab olunur. Bu variant Aşiq Pelvandan (Pelvan baxşı) yazıya alınmış rus, türkmen dillərində Moskvada işıq üzü görmüşdür. 1996-cı ildə Əhməd Yəsəvi Universitetinin hazırladığı dastan türk və türkmen dillərində 8 cild olaraq 30 qol həcmində Ankarada nəşr edildi.

"Koroğlu" dastanı haqqında bir neçə məqalə və toplama işlərini nəzərə almasaq, demək olar ki, araşdırmalar əsasən sovet dövründə başlamışdır. İstər toplama, istər işləri, istərsə də dastanın təhlili, öyrənilməsi bu dövrdə geniş vüsət almışdır. V.M.Jirmunski, H.T.Zaripov, P.Kiçikuloğlu, A.Qovşudov, N.Aşırov B.A.Qarıyev, M.Koseyev, B.Memmedyazov və başqaları tədqiqat işləri aparaq dastanın dövrü, mənşəyi, dili, yayılma coğrafiyası, əhəmiyyəti və s. haqqında fikirlər söyləmiş, öz mülahizələrini SSRİ və ya Türkmənistan miqyasında məcmuələrdə, kitablarda rus və türkmen dillərində çap etdirmişlər. Türkmənistanda bu işlər bu gün də davam etdirilir və türkmen xalqı "Koroğlu" dastanını öz milli mədəni söz abidəsi hesab edir. Təsədüfi deyildir ki, dastan 2015-ci ildə Türkmənistanında YUNESCO-un dünya irsi siyahısına daxil edilmişdir.

"Koroğlu" dastanı Xəzər dənizindən şərqdə yaşayan Oğuzlar arasında məşhur olmuş, zamanla dildən dile yayılaraq özbəklər və qazaxlar arasında da yayılmağa başlamışdır. Oradan da bütün Orta Asiya coğrafiyasına yayılaraq böyük bir ərazidə və çox sayda xalqlar arasında məşhur olmuşdur.

Nəticə olaraq bildirmək mümkündür ki, "Koroğlu" dastanı ümumtürk dastançılıq ənənəsindən doğulmuş, mövzusunun klassik qəhrəmanlıq motiflərindən götürmüş, daha çox şaxələndikcə məhəbbət mövzularının da yer aldığı, qədim olduğu qədər də gənc, yayılma arealı çox geniş, poetik olaraq kamil söz abidələrimizdən biridir. "Koroğlu" dastanı türkün yaşadığı bütün coğrafiyada mövcud olmuş və hələ də heyatını davam etdirir.